

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXII

Bu dergide yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış</i>	1
Hamadi SAMMOUD, <i>Kuzey Afrika'da Şarklı Bir Müfessir: Yahya ibn Sellâm (742-815) Çev. Prof. Salih AKDEMİR</i>	23
Jean - Marie COTTERET, <i>Siyasi İletişim, Çev. Prof. Dr. Hayrani ALTIŞTAŞ</i>	37
<i>Dâvûd-ı Kayserî, Şerhu Kasideti'l-Mimiyye Li Dâvûdi'l Neşir ve Önsöz</i> Doç. Dr. Mehmet BAYRAKTAR	53
Doç. Dr. Hasan ONAT <i>Şii İmâmet Nazariyesi</i>	89
Doç. Dr. Mücteba UĞUR <i>Cerh ve Ta'dil İlmi Yönünden Sahihu'l Buhâri Ravileri</i>	111
Doç. Dr. Münir ATALAR <i>Harameyn'e Denizden Surre Gönderilmesi</i>	121
Yrd. Doç. Dr. Mehmet AKKUŞ <i>Dini Edebiyatımızda Regâûbiyye ve Salâhi'nin Matla'u'l-Fecr'i</i>	129
Yrd. Doç. Dr. Halis ALBAYRAK <i>Mübhemâtu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri</i>	155
Dr. Kâmil ÇAKIN <i>Buhari'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması</i>	183
Prof. Dr. Talat KOÇYİĞİT <i>I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlili ve Tenkidi, Arapça'ya Çev. Ar. Gör. Ahmet Nedim SERİNSU</i>	199
Prof. Dr. Salih AKDEMİR <i>Kitap Tanıtımı</i>	217
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU <i>Müslümanların Hıristiyanlığa Bakış Açıkları</i>	221
<i>Fakültemiz Öğretim Üyelerinin Gezi ve Seminer intibaları:</i>	
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Roma'da İlahiyat Eğitiminde İşbirliği Semineri</i>	233

BUHARİ'NİN MÜRÇİE İLE İMAN KONUSUNDA TARTIŞMASI

Dr. Kâmil ÇAKIN

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Buhârî (194-256)'nin el-Câmiu's-Sahîh¹ adlı eseri, hadîs musannefâtının en önemli kaynaklarından biridir. Bu öneminden dolayı üzerinde pek çok inceleme yapılmasına rağmen², bugün, el-Câmi ile ilgili daha spesifik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Zira yeni araştırmalar, bir yandan Buhârî'nin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı gibi, diğer yandan bu eser ile ilgili hâlâ halledilmemiş bir takım meseleleri aydınlatmaya ve onun gizli kalmış yönlerini ortaya çıkarmaya yarayacaktır.

Şüphesiz ki, Buhârî'nin bu eseri üzerindeki bütün meseleler çözümlenebilmiş değildir. Bizim, bu araştırmamızda, ele alacağımız Kitâbu'l-İmân'ın kelâmî açıdan tedkiki, Buhârî'nin tüm Kitâb'ları için -değişik açılardan- yeni araştırmaların yapılması gereğini ortaya koyacaktır. Zira, el-Câmi'in Kitâbu'l-İmân'ı defalarca da okunsa, Buhârî'nin bu Kitâb'ı *Mürchie'ye reddiye* olarak kaleme aldığı ve burada, imân konusunu, Mürchie'ye yaptığı itirazlar muvacehesinde incelediği açıkça görülmeyecektir³.

Biz, bu araştırmamızda, öncelikle Kitâbu'l-İmân'ın Mürchie'ye reddiye oluşunu ele alacak, ardından Buhârî'nin bu fırkaya yönelttiği temel tenkid noktalarını tesbite çalışacağız. Nihayet, Kitâbu'l-İmân'ın bâb başlıkları (terâcüm) ve hadîslerinden hareketle, Buhârî'nin bazı kavramlara yüklediği anlamlar üzerinde duracağız.

1 el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Resûlillah ve Sünenihi ve Ey-yâmihî

2 el-Câmi ile ilgili çalışmalar hakkında toplu bilgi için bkz. Sezgin, Fuat, Târihu't-Turâsi'l-Arabî, I/1. 225-256, Riyâd 1403/1983

3 Buhârî'nin Kitâbu'l-İmân'da kullandığı bâb başlıkları ve serdettiği hadîsler, aynı zamanda diğer bazı kelâmî fırkalara cevap mahiyetinde olmakla beraber, esasen Mürchie'ye yöneltilen bir eleştiri görünümündedir.

Buhârî'nin Kitâbu'l-İmân'ı Mürcie'ye Reddiye Olarak Yazması⁴

el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde, Kitâb ve Bâb'ların büyük bir dikkat ve itinayla seçilip tertiplendiği görülmektedir. Bu tertip içerisinde Kitâbu'l-İmân'ın eserin başına alınmış olması son derece dikkat çekicidir. Sekiz meşhur hadis kitabı (el-Kütübu's-Semâniyye) içerisinde imân konusunu eserin başına alan sadece Buhârî ve Müslim (206-261) olmuştur⁵.

Buhârî'nin İmân, Tevhid, Fiten ve Ahkâm kitaplarını kaleme almasının özel bir nedeni vardır. Şârih ibn Hacer'in (773-852) yaptığı izaha göre, Buhârî Kitâbu't-Tevhid'i Kaderiyye ve Cehmiyye'ye, Kitâbu'l-Fiten'i Hâricilere ve Kitâbu'l-Ahkâm'ı da Râfizilere reddiye olarak yazmıştır⁶. Bununla beraber Şârih ibn Hacer aynı yerde Kitâbu'l-İmân'ın Mürcie'ye reddiye olduğundan bahsetmemektedir. Halbuki, ibn Hacer'in de dahil olduğu diğer şârihler, Kitâbu'l-İmân'ı şerh ederken, birçok bâb ve hadisin Mürcie ile alakalı olduğunu söylemektedir. Meselâ, ibn Hacer, 15. bâbdaki hadisi açıklarken "muellif bu hadisi Mürcie'yi reddetmek için nakletmiştir"⁷ derken, Aynî (762-855) aynı hadis için "bu hadis ehl-i sünnet açısından Mürcie'ye karşı bir huccettir"⁸ demektedir. "Bu hadis Mürcie'ye reddiyedir"⁹ diyen Kastalânî (923) de diğer şârihlerin fikrine katıldığını göstermektedir. Ancak, Kitâbu'l-İmân'ın Mürcie'ye reddiye olarak yazıldığını en açık bir şekilde ifade eden Nevevî (631-676) olmuştur. Nevevî, Buhârî'nin 'Namaz

4 Dayandığı temel ilkeleri ileride ele alacağımız Mürcie fırkasının ne zaman tarih sahnesine çıktığı konusunda, diğer fırkalarda olduğu gibi, kesin tarih vermek oldukça zordur. Ancak, Cemel ve Siffin savaşlarının tesiriyle oluşan atmosfer içerisinde doğduğu düşünülecek olursa, Mürcie'nin ilk hicri asrın sonlarına doğru varlığını hissettirmeye başladığı kuvvetle varsayılabilir. Yapılan en yeni araştırmalara göre, hicri 80 yılından itibaren bir fırka olarak Mürcie isminden bahsedilebileceği ortaya çıkmıştır. (Bkz. Kutlu, Sönmez, Mürcie ve İtkâdî Görüşleri, 96-104, Basılmamış Master Tezi, Ank 1989). Bu tarihlerden itibaren, tartışılan konuların daha ziyade 'imân' problemi etrafında döndüğü, gelişme süreci içerisinde bazı değişiklikler gösterse bile, İrcâ doktrininin Buhârî'den önce tamamen teşekkül ettiği kabul edilebilir.

5 el-Câmiu's-Sahîh'in matbu nüshalarında, Kitâbu'l-İmân ikinci kitap olarak görülmektedir. Bundan önce vahye ayrılmış olan kısım Sahîh'in mukaddimesi olarak kabul edildiği takdirde, Kitâbu'l-İmân, Sahîh'in ilk kitabı olacaktır. (Bkz. İbn Hacer, Feth, I. 5-6). Nitekim, Buhârî'den nakledilen, "bir kitap yazmak isteyen, inneme'l-a'mâlu bi'n-niyât" hadisiyle başlasın" ifadesi, onun, bu ilk kısmı mukaddime olarak düşündüğünü göstermektedir (Bkz. el-Bağdâdî, ebû Bekr el-Hatîb (463), Kitâbu'l-Câmi li Ahlâk'r-Râvî, II. 359, Riyâd 1401/1981).

6 İbn Hacer, el-Askalânî (852), Fethu'l-Bârî, XIII. 290, Beyrut 1300; Kırsaçoğlu, Hayri, Ashâbu'l-Hadis'in Akâid Edebiyatı, İslâmî Araştırmalar Der. Ekim 1987, s. 79-89.

7 İbn Hacer, I. 69

8 el-Aynî, Bedruddin (855), Umdetu'l-Kaari, I. 201, İst. 1308.

9 el-Kastalânî, ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn (923), İrşâdu's-Sârî, I. 106, Beyrut Trs.

İmândandır', 'Zekât İmândadır' gibi bâb başlıklarını 'İmân amelsiz sözdür' diyen Mürchie'yi reddetmek için koyduğunu söylemektedir¹⁰.

Bununla beraber, Kitâbu'l-İmân'ın Mürchie'ye reddiye oluşunu gösteren en açık delil, 36. bâbta verilen bir hadiste Mürchie lâfzının açıkça kullanılmış olmasıdır:

"Zübeyd'den nakledilmiştir: Ebû Vâil'e Mürchie'yi sordum, dedi ki: Bana Abdullah (b. Mes'ûd) Nebî (sav.)'in şöyle dediğini tahdis etti: 'Müslümana sövmek fâsıklık ve onu öldürmek küfürdür'"¹¹.

Buhârî'yi Mürchie'ye cevap vermeye sevkeden âmillerden biri, İslâm'ın ilk asırlarında ortaya çıkmış olan bu ekolün, onun zamanında da revaçta bulunmasıdır. Nitekim, Buhârî'nin döneminde, Horasan mıntıkasında Rafıziler ve Cebmiyye kadar, Mürchie de oldukça yaygındır¹². Bazı Makâlât yazarlarının Mürchie'yi Irak Mürciesi, Horasan Mürciesi ve Şam Mürciesi gibi, bölgelere göre ayırmış olmaları¹³, o dönemde Mürchie'nin yaygın olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Buhârî, hadîs toplamak için bir çok ülke dolaşmıştır. Suriye, Mısır, Cezire, Basra, Kûfe, Hicaz uğradığı ve bazılarında uzun zaman kaldığı ilim merkezlerinden¹⁴. Buhârî, gerek gezdiği bu şehirlerde, gerek hayatının önemli bir kısmını geçirdiği Horasan mıntıkasında Mürchie'nin açık etkisini görmüş; özellikle İrcâ doktrininin Buhâra ve Semerkant'taki yayılışını izlemiş olmalı ki, Sabih'ini yazarken, Kitâbu'l-İmân ile Mürchie'ye cevap verme gereğini hissetmiştir

Buraya kadar yaptığımız izahlarda, Kitâbu'l-İmân'ın Mürchie'ye reddiye gayesiyle yazıldığını gösteren bazı misâllerle yetindik. Ancak, konuyu detaylarıyla incelerken, bu misâllerin sayısı oldukça artacak ve sanırız Kitâbu'l-İmân'ın Mürchie'ye reddiye olduğu hususu daha da açıklığa kavuşacaktır.

Buhârî'nin Mürchie'yi Tenkid Ettiği Noktalar

Mürchie Kelâmı

Mürchie kelâmı üç temel fikir etrafında dönmektedir:

1- İmânın tanımı ve amelîn İmândan geri bırakılması (te'hir).

10 Bkz. en-Nevevî, ebû Zekeriyâ (676), Şerhu Sahîhi Müslim, I, 147, Beyrut Trs.

11 BU (Buhârî), I, 17.

12 el-Mezahirî, Dr. Takıyyuddin en-Nedvî, el-İmâmu'l-Buhârî, 67, Şam 1408/1988

13 Bkz. Kutlu, 29.

14 Koçyiğit, Talât, Hadis Tarihi, 251, Ank., 1981

2- İmânda artma veya eksilme olup olmayacağı meselesi.

3- Amel-îmân münasebeti (dünya hayatında ya da âhirette, amel-lerin imân üzerindeki rolü).

1- Mürcie, imânın *kalp ile tasdik ve dil ile ikrardan* ibaret olduğu hususunda ittifak etmiş gibidir¹⁵. Bişr el-Merisi veya Mirrisi (ö.h. 218)'ye göre imân kalp ve dil ile tasdiktir¹⁶. Tasdik ve ikrar imânın iki rüknü olmakla beraber, imân tanımına yeni bir takım unsurlar da katılmıştır. Bu bakımdan, ikrar ve tasdik yanısıra, *Allah'ı bilmek* (marifetullah) ve *O'nu sevmek* (muhabbetullah), ilk ikisi kadar olmasa bile, imân için önemli görülmüştür. Hattâ, ebû'l-Hüseyn es-Sâlihî (Sâlih b. Ömer), *Allah'ı bilmeyi* imânın tek unsuru gibi görmekte ve *O'nu bilmemeyi* (Cehl) de küfür kabul etmektedir¹⁷. *Allah'ı sevme* unsuru ise, genellikle *Allah'a ta'zim* ve *O'na karşı büyüklenmemek* (terku'l-İstikbâr) gibi tamamlayıcı ve sınırları genişletici kavramlarla birlikte imâna dâhil edilmiştir. Bu kavramların imân tanımına dâhil edilmesinden anlaşılmaktadır ki, kalp ile tasdik ve dil ile ikrar gibi iki genel kavramın biraz daha belirginleşmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bir Mürciî grup olarak kabul edilen Yunusiyye'nin kurucusu Yunus b. Avn en-Nemerî veya es-Semâri, tasdik, ikrar ve bilmek kavramlarına ilâve olarak imânı, "O'na kalpten boyun eğmek; O'nun birliğini ve hiç bir şeyin O'na benzemediğini kabul etmek"¹⁸ şeklinde tanımlamaktadır. Bir başka Mürciî âlim ebû Şimr ise bilmek, ikrar etmek, muhabbet ve ta'zimi imânın dört temel unsuru olarak kabul etmektedir¹⁹. Bunlara ilâveten Gaylân el-Kaderî, *bilmek* kavramını daha detaylandırmış; bilgiyi 'birinci bilgi' ve 'ikinci bilgi' şeklinde ikiye ayırarak ikinci bilgiyi (el-ma'rifetu's-sânî) imân kabul etmiştir²⁰.

Bu tanımlardan açıkça anlaşılacağı gibi, Mürcie, bazı ayrılıklar dışında imânın kalp ve dil ile alâkalı olduğu fikrindedir. Böylece amel, imân tanımına dâhil edilmeyerek geri bırakılmıştır (te'hîr). İmân konusundaki bu anlayışın menfî sonuçları, ileride görüleceği gibi, özellikle amel-îmân münâsebeti sözkonusu olduğunda ortaya çıkmaktadır.

15 Ülkemiz müslümanlarının kabul ettiği en yaygın imân tanımı budur.

16 el-Bağdadi, Abdülkahir (429), el-Fark beyne'l-Fırak, 193, Mısır 1328/1910

17 el-Eş'arî, ebû'l-Hasen (324), Makâlâtü'l-İslâmiyyin, 135, Weisbaden 1400/1980

18 el-Bağdâdî, age. 191. Şehristânî'nin kaydettiğine göre Yunus, dil ile ikrarı imân tanımına dâhil etmemekte ve ayrıca Allah'a karşı büyükenmeyi terketme unsurunu imâna almaktadır (bkz. eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim (548), el-Milel ve'n-Nihal, I. 260, Mısır 1366/1947

19 eş-Şehristânî, I. 273; el-Bağdâdî, 193

20 Bkz. el-Bağdâdî, 194: Ona göre, birinci bilgi (el-ma'rifetu'l-ülâ) zorunlu bilgi olduğundan imân değildir. Gaylân'ın 'birinci bilgi' ve 'ikinci bilgi' kavramlarıyla neyi kasteddiği anlaşılamamaktadır.

2- Mürcüî doktrinin ikinci temelini îmânın artma veya eksilme kabul etmeyeceği görüşü oluşturmaktadır. Yukarıda, Mürcie'nin îmân tanımını vermiştik. Bu tanımın doğrudan bir uzantısı olarak, Mürcie, îmânın artma ve eksilme kabul etmeyeceği görüşüne ulaşmıştır. Nitekim, yukarıda adı geçen âlimlerden es-Sâlihî²¹, Gaylân²² ve ebû Şimr²³ îmânın artma ve eksilme kabul etmeyeceği fikrini ileri sürmüşlerdir. Buradaki artma ve eksilme kavramıyla neyin kastedildiği; îmânın konularında mı yoksa derecesinde mi bunun söz konusu olduğu gibi sorular ve cevaplar, konunun özüne dâhil olmadığından burada ele alınmayacaktır. Mürcie'nin îmânın artma ve eksilmesinin sözkonusu olmadığı fikrine sahip olduğunda hiç şüphe yoktur. Bununla beraber, bir Mürcüî âlim olan Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın 'îmânda artma olabileceği ama eksilmenin düşünülmemeyeceği' şeklindeki görüşü²⁴ bir istisna kabul edilmelidir.

3- Amelin îmâna dâhil edilmeyerek geri bırakılması ve îmânda artma ve eksilme olmayacağı görüşünün ardından, Mürcie'nin üçüncü temel esası olarak, amel-îmân münasebeti gelmektedir. Amel-îmân münasebeti ile kastedilen, amelin (dünya hayatında ya da âhirette) îmâna bir zarar verip vermeyeceğidir. Daha açık bir deyişle, dünya hayatında ya da âhirette amelin fonksiyonu nedir? sorusu amel-îmân münasebeti kavramıyla izah edilmektedir.

Mürcie, bu noktada, amelin îmân üzerinde hiç bir fonksiyona sahip olmadığı görüşündedir. Bunu en açık şekilde ebû Sevbân ifâde etmektedir. Ona göre, "bütün ameller îmândan ertelenmiştir"²⁵. Bunun anlamı şudur: 'Amelin îmân üzerinde, olumlu ya da olumsuz, hiç bir rolü yoktur. Bu dünyada böyle olduğu gibi, âhirette de böyledir'. Mürcie'nin amel ile îmânı bu şekilde ayırması, sonradan, "îmân ile birlikte günahın zarar vermeyeceği, küfür ile birlikte de iyi amellerin (taat) faydasının olmayacağı"²⁶ noktasına ulaşmıştı. Yûnus'a göre, mü'min, ameli ve taatı sayesinde değil ancak ihlâsı (îmânı) ve muhabbeti ile Cennet'e girebilecektir²⁷. Hattâ, Sâlih b. Ömer'e göre, namaz dahî bir ibâdet değildir; ibâdet sadece îmândan ibarettir²⁸.

21 el-Bağdâdî, 195

22 el-Eş'arî, Makâlât, 136

23 el-Eş'arî, age. 134

24 el-Eş'arî, age. 136

25 el-Bağdâdî, Fark, 190

26 Emin, Ahmed, Fecru'l-İslâm, 279, Beyrut 1969; Abdulcebbar, el-Kaadî el-Mutezîlî (415), Şerhu Usûli Hamse, 729, Kahire 1384/1965

27 eş-Şehristânî, Milîl, I. 261

28 Age, I. 273

Mürcie'ye göre, günahın îmâna ve taatın da küfre bir etkisi yoktur. O halde, dünya hayatında günahları nedeniyle bir mü'min tekfir olunamayacağı gibi, âhirette de iyi amelleri (taat) mü'minin Cennet'e girmesinde bir rol oynamayacaktır.

Buhârî'nin Tenkidleri

Yukarıda, Mürcie'nin îmânî kalp ile tasdik ve dil ile ikrardan ibâret gördüğünü ve böylece ameli îmâna dâhil etmediğini belirtmiştik. Buhârî, Mürcie'nin bu tanımına itiraz olacak tarzda bâb başlıkları açmakta ve amelin îmâna dâhil olduğunu gösteren rivâyetlere yer vermektedir²⁹. Her ne kadar, ameli îmân tanımına almayan fırkalar Mürcie'den ibâret değilse de³⁰, Buhârî'nin asıl itiraz noktasını Mürcie'nin oluşturduğu açıktır. Kitâbu'l-Îmân'ın bâb başlıkları ve hadisleri dikkate alındığında, Buhârî'nin ameli îmândan bir cüz olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Buhârî'nin bu kanaati, Kitâbu'l-îmân'ın ilk bâb başlığı oluşturmuştur. Kitâbu'l-îmân'a "îmân, söz ve fiildir" diyerek başlanmaktadır³¹. Aslında, îmânın söz ve fiil şeklinde tanımlanması sadece Buhârî'ye aid değildir; bu aynı zamanda selef âlimlerinin ve Buhârî'den önceki muhaddislerin de görüşüdür. Nitekim, ibn Hacer, selefîn îmân tanımını "kalp ile itikad (tasdik), dil ile ikrar ve azalarla amel" şeklinde vermektedir³².

Şârihler, gerek bâb başlıklarının konuluş nedenini gerek hadisleri izâh ederken, Buhârî'nin Mürcie'yi tenkid ettiğini sık sık vurgulamaktadır. Buhârî, Kitâbu'l-Îmân'ın 3. bâbında "Bâb Umûri'l-Îmân: Îmân'a Âid İşler"³³ ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade, amellerin îmândan bir cüz olmadığını ileri süren Mürcie'ye reddiye durumundadır. Zira, Buhârî'ye göre tüm ibâdetler îmândandır. Buhârî'nin, birazdan örneklerini göreceğimiz gibi, ibâdetleri îmândan gösteren bâb başlıkları kullanması ile ilgili olarak Aynî şöyle demektedir:

"Bütün bu bâblarla, Buhârî, 'îmân, amelsiz sözden ibârettir' diyen Mürcie'yi reddetmek; onların hatâlarını ve Kitâb ve Sünnet'e muhalefet

29 Mücerret tasdikini yeterli olmadığı ve amellerin de îmân için gerekli olduğu hakkında bkz. İbn Cemâa, Bedruddin (733), Münâsebâtu Terâcumî'l-Buhârî, 34, Bombay 1404/1984

30 Bu fırkalar ve îmân hakkındaki görüşleri için bkz. el-Aynî, I. 120 vd.

31 BU. I. 7

32 et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (310), Sarîhu's-Sünne, 25, Dâru'l-Hulefâ 1405/1985 Ahmed b. Hanbel (241), Kitâbu's-Sünne, 81, Beyrut Trs.

33 BU. I. 38

etmelerini açıklamak istemiştir³⁴. Buhârî cihad³⁵, oruç tutmak³⁶, zekât vermek³⁷, cenâzenin ardından yürümek³⁸ ve namaz kılmak³⁹ gibi ibâdetleri îmâna dâhil etmektedir. Meselâ, Buhârî'nin „Namaz İmândandır” unvânıyla açtığı bâbta verdiği hadîsi şerh ederken, İbn Hacer, sonunda şu uyarıyı yapmaktadır:

“Bu hadîsten elde edilecek faydalardan biri, dini ibâdetlerin îmân oluşunu inkâr eden Mürcie’yi reddetmektir⁴⁰.”

Fakat, Buhârî bununla da yetinmeyerek, birtakım *kalbî olguları* îmâna dâhil etmektedir. O, “kişinin nefsi (kendi) için sevdiğini kardeşi için de sevmesi (istemesi) îmândandır”, “resûlü sevmek îmândandır”, “îmânın lezzeti” ve “îmânın alâmeti Ensâr’ı sevmektir” gibi ifadeler kullanmak suretiyle *sevgiyi* (muhabbet, hubb) îmândan bir cüz kabul etmektedir⁴¹. Buhârî'nin *sevgiyi* de îmâna dâhil etmesinin nedeni, bu gibi rûhî olguları *kalbî fiil* şeklinde değerlendirmesidir. Meselâ, bilgi (ma’rifet) ona göre kalbin bir fiilidir⁴².

Bu açıdan bakıldığı taktirde, Buhârî'nin, îmânı sadece kalple alâkalı gösteren hadisleri niçin kullandığı daha kolay anlaşılacaktır. Nitekim, Cibril Hadîsi’nde îmân, “Allah’a, meleklerine, On’a kavuşulacağına (likâ), peygamberlerine ve yeniden dirilmeye (âhîret) inanmak şeklinde tanımlanmaktadır⁴³. Yukarıda izâh edildiği gibi, Buhârî, muhabbet ve ma’rifet gibi olguları kalbin fiili şeklinde anladığına göre, îmâna da kalbin bir fiili kabul etmektedir. Yani, ona göre bizâtihi îmân, kalbe âid bir fiildir. Nitekim, “îmân ameldir diyen kimse” unvânıyla bir bâb açmış olması⁴⁴, bunu doğrulamaktadır. Ancak, Cibril Hadîsi’nin bizzat Hz. Peygamber’in îmân tanımını gibi görüldüğü dikkate alınırsa, Buhârî'nin bu hadîsi vermesinin bir başka nedeninin, Mürcie’nin yu-

34 el-Aynî, I. 144; ayrıca bkz. el-Kastalânî, I. 91

35 BU. I. 14

36 BU. I. 14

37 BU. I. 16

38 BU. I. 17

39 BU. I. 15

40 İbn Hacer, I. 91, Aynî, bu hadîsin Mürcienin yanı sıra Cehmiyye için de reddiye olduğunu söylemektedir, bkz. el-Aynî, I. 279

41 BU. I. 9-10

42 BU. I. 10; el-Kastalânî, I. 102

43 BU. I. 18. Bu hadîsin Abdullah b. Ömer tarikinden gelen şeklinde ‘kadere îmân’ da zikredilmektedir (Bkz. Müslim, İmân, I. 37; ebû Dâvud, Sünne, V. 72; Tirmizî, İmân, V. 6; İbn Mâce, Mukaddime, I. 24; Ahmed b. Hanbel, II. 426.

44 BU. I. 12

karıda açıklanan îmân tanımının hadîse aykırılığını göstermek olduğu anlaşılacaktır. Başka bir deyişle, Buhârî, Cibril Hadîsi'ni zikrederek Mürcie'nin îmân anlayışını reddetmek istemektedir.

Buhârî'nin Mürcie'ye itirazının ikinci noktasını 'îmânda artma veya eksilme olup olmadığı' meselesi oluşturmaktadır. Yukarıda, Mürcie'nin îmânda artma ve eksilme olmayacağı kanaatında olduğunu belirtmiştik. Buhârî, Kitâbu'l-Îmân'ın ilk bâbında, îmânî söz ve fiil şeklinde tanımladıktan hemen sonra, "îmân artar ve eksilir"⁴⁵ diyerek bu konuda da Mürcie'yi tenkid ettiğini açıkça göstermektedir. İbn Hacer, bu ifadeyi şerh ederken Mürcie'den hiç bahsetmemekle beraber, biraz ileride 5. bâbı izâh ederken, "müslümanların bazı İslâmî vasıflarının bazısından üstün olduğu kesinleştiğine göre, musannıfın muradı, îmânda ziyadelik ve noksanlık olduğunu kabul etmek şeklinde ortaya çıkmaktadır"⁴⁶ demektedir. Aynî ise, "Allah'ı en iyi bileniniz benim", "bilmek kalbin fiilidir" ifadelerinin bâb başlığı yapılmasına temas ederken, bunlarla îmânda artma ve eksilme olmasının kastedildiğini şöyle belirtmektedir:

"Burada, Buhârî iki hususa dikkat çekmektedir: Birincisi, yukarıda zikrettiğimiz açıdan Kerrâmiyye'yi redd, ikincisi, -mezhebi gereğince- îmânın artıp eksileceğine delildir"⁴⁷.

Buhârî, bu konudaki itirazını 33. bâbta da tekrar etmekte ve bu kez "îmânın artması ve eksilmesi" ifadesini müstakil bir bâb başlığı olarak kullanmaktadır. Aynı şekilde, 31. bâbta zikrettiği hadîs için, İbn Hacer, "îmânda artma ve eksilme olacağını inkâr eden Mürcie'ye reddiye"⁴⁸ hükmü vermektedir.

Bu gibi misâller bize, Buhârî'nin, Kitâbu'l-Îmân ile gerek îmânın tanımında amelînin ertelenmesi, gerek îmânın artma ve eksilme kabul etmeyeceği görüşlerine sahip olan Mürcie'yi tenkid ettiğini göstermektedir.

Ancak, Buhârî'nin Mürcie'ye yaptığı itirazlardan üçüncüsünü "amelî îmân münâsebeti" konusu oluşturmaktadır. Mürcie'nin amelî îmân tanımına dâhil etmemesinin bir neticesi olarak ortaya çıkan "günahların îmâna zarar vermeyeceği" fikri, Buhârî'nin bu konuyla ilgili bâblar açarak, amelîn îmân üzerindeki etkisini gösteren hadîsleri rivâyet etmesine neden olmuştur. Bu bâb başlıkları ve hadîsler incelendiğinde görülecek-

45 BU. I. 7

46 İbn Hacer, I. 52

47 el-Aynî, I. 193; el-Kastalânî, I. 102

48 İbn Hacer, Feth, I. 93

tir ki, Buhârî'ye göre, îmân ile amel arasında kopmaz bir bağ vardır. İmân ile amel arasındaki bu ilişki, ferdin dünya hayatında etkisini gösterdiği gibi, âhirette de bu etkisini sürdürmektedir. Günahkâr mü'minin kâfir olmadığını düşünmekle beraber⁴⁹, Buhârî 'mü'minin sırf îmân etmekle Cehennem'den korunacağı fikrinde değildir⁵⁰. Buna karşılık, Mürcie, yukarıda geçtiği gibi, bir mü'minin günahkâr bile olsa Cehennem'e girmeyeceği fikrindeydi⁵¹. Böyle bir görüşün insanları ibâdete yönelme ve haramlardan kaçınma hususunda yavaşlatacağı açıktır. Bu nedenle olmalıdır ki, Buhârî, diğer konularda olduğu gibi, amel-îmân münâsebetinde de Mürcie'ye karşı çıkmaktadır.

Nitekim, Buhârî'nin 36. bâbta kullandığı ifadeleri açıklarken, İbn Cemâa (773), "Buhârî, İbn Mes'ûd ve Ubâde'nin hadislerini, 'günahlar îmânımıza zarar vermez' diyen Mürcie'yi reddetmek için nakletmektedir"⁵² diyerek bunu belirtmektedir.

Buraya kadar, Buhârî'nin Kitâbu'l-Îmân'ı Mürcie'ye reddiye olarak kaleme aldığını ve üç temel noktada Mürcie'yi eleştirdiğini inceledik. İlk olarak gördük ki, ameli îmân tanımının dışında bırakan Mürcie, Buhârî'nin ağır tenkidlerine muhatab olmuştur. Zira, ona göre amel îmânın ayrılmaz bir parçasıdır. İkinci olarak, îmânın artma ve eksilme kabul etmeyeceğine kâil olan Mürcie'yi tenkid ederken, Buhârî, selevin de inancına uygun olarak, aksi yöndeki delillerini sıralamaktadır. Nihayet, amel-îmân münâsebeti üzerinde durarak, 'amelin imâna bir etkisi olmadığını' ileri süren Mürcie doktrini redde yönelik bâb başlıkları ve hadisler zikretmektedir.

Şimdi, yine Kitâbu'l-îmân'ın bâb başlıklarından ve hadislerinden istifade etmek sûretiyle, Buhârî'nin bazı kavramlara yüklediği anlamlara ve Buhârî'nin kelâmına geçebiliriz.

Kitâbu'l-Îmân'a Göre Buhârî'nin Kelâmı

"Îmân-İslâm-Din" Kavramları :

Buhârî, bir yandan Mürcie'nin kelâm sistemine esaslı tenkidler yöneltirken, diğer yandan kendi kelâm anlayışıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir.

49 BU. I. 13: "Cahiliye dönemi fiillerinden bir günah işleyen kimse tekfir olunmaz".

50 BU. I. 11: "Cennet ehli Cennet'e ve Cehennem ehli Cehennem'e girer. Sonra yüce Allah, 'kalbinde bir buğday tanesi ağırınca imâmı olanı çıkarın' buyurur..."

51 Mürcie'nin, doğuş dönemindeki fikri, 'günahkâr mü'minin durumunun Allah'a bırakılması' şeklindeyken, bu fikir daha sonradan 'ameller imâna zarar vermez' şekline dönüştürülmüştür. Bkz. Kutlu, 190 vd.

52 İbn Cemâa, 33-4

Buhârî kelâmının en önemli noktası, bâb başlıkları ve hadislerden anlaşılacağı gibi, *İmân-İslâm ve Din kavramlarını eş anlamlı kullanmasıdır*. Bir çok kelâmî ekolün, özellikle Eş'arî'nin İmân ve İslâm kavramlarını birbirinden ayırmalarına karşılık⁵³, Buhârî'ye göre bu kavramlar farklı şeylere değil fakat aynı anlama delâlet etmektedir. Nitekim, Buhârî'nin Sahîb'inin bu bölümüne Kitâbu'l-İmân adını verdiği halde, bâblarında bazen İmân, bazen İslâm ve bazen de Din kavramlarını kullanmış olması, bunun açık bir göstergesidir.

Fakat, burada şunu da belirtmek gerekir ki, İmân-İslâm-Din kavramlarını bir görmekle beraber, naklettiği hadislerde *İslâm*'ın daha ziyade *pratiğe* işaret ediyor olması, Buhârî'nin bu üç kavramı eş anlamlı kullanması üzerinde bazı meseleler yaratmaktadır. Meselâ, 4. bâbta "müslüman, elinden ve dilinden müslümanların emin olduğu (selime) kimsedir"⁵⁴ dedikten sonra bunu doğrulayan bir hadisi nakletmekte ve aynı hadisi 5. bâbta da tekrar etmektedir. 6. bâbta, "yemek yedirmek İslâm'dandır"⁵⁵ dedikten sonra şu hadisi nakletmektedir: "Abdullah b. Amr'dan rivâyet edilmiştir. Bir adam Nebî (sav)'e 'hangi İslâm daha hayırlıdır' diye sordu. Resûlullah buyurdu ki, 'yemek yedirmen, tanıdığın veya tanımadığın kimseye selâm vermendir'". Bu hadîsteki soru sahibi şahıs, 'hangi İslâm daha hayırlıdır' diye sorarken, aslında İslâm'ın emrettiği *davranışlardan* hangisinin daha hayırlı olduğunu öğrenmek istemektedir. Nitekim, Hz. Peygamber'in bu soruya verdiği cevaptan, *İslâm* ile iki *davranışın* –genel anlamda tüm İslâmî davranışların– kastedildiği anlaşılacaktır. Buhârî, daha ileriki sahifelerde de İslâm kelimesini bâb başlığı olarak kullanmaktadır. Meselâ, 31. bâbta "kişinin İslâm'ının (müslümanlığının) güzel olması"ndan bahseden şu hadisi vermektedir: "Herhangi biriniz İslâm'ını (İslâmî yaşantısını) güzelleştirirse (güzelleştirecek ameller yaparsa), yaptığı her iyi davranıştan dolayı kendisine on veya yediyüz misli (sevap) yazılır. Yaptığı her kötü davranışı için ise sadece bir misli (günah) yazılır"⁵⁶. Bu son misâl de diğerleri gibi İslâm kavramının bazı *pratiklere* delâlet ettiğini hatırlatır.

53 Eş'arî, el-İbâne'de şöyle demektedir: "İslâm, İmândan daha kapsamlıdır. Her İslâm İmân değildir". (bkz. İbâne, 10) Yine Eş'arî Lûm'a adlı eserinde, İmân tasdikten ibâret görmekte ve bu konuda İmân kelimesinin lûgavî (sözlük) anlamından yararlanmaktadır. (bkz. Lûm'a, 123-4). Mâtürîdî, bu fikre, 'bu iki kelime lûgatte ayrı olsalar bile istilahta birdirler, diyerek itiraz etmektedir. Mâtürîdî'ye göre İmân ve İslâm kavramları birbirinden ayrılamaz (bkz. Tevhîd, 393 vd.). İmân ve İslâm kavramlarına aynı anlamı yüklemeleri açısından Buhârî ve Mâtürîdî mutabık düşmektedir.

54 BU. I. 8.

55 BU. I. 9.

56 BU. I. 15-6.

latmaktadır. Ancak, yine Kitâbu'l-Îmân'da nakledilen bazı hadislerde, bir takım *dini pratiklerin imân* şeklinde ele alındığına dikkat edilecek olursa, Buhârî'nin İmân ve İslâm kavramlarını eş anlamlı düşünmesinin haklılığı ortaya çıkmaktadır. Daha önce bahsetmiş olduğumuz namaz, oruç vb. ibâdetlerin imândan olduğunu gösteren hadisler buna işaret etmektedir. Meselâ, Buhârî "namaz imândandır"⁵⁷ veya "oruç tutmak imândandır"⁵⁸ derken, bu ibâdetlerin imâna dâhil olduğunu gösterdiği gibi, "zekât İslâmdandır"⁵⁹ demek suretiyle imân ve İslâm kavramları arasında bir ayırım yapılamayacağını da belirtmiş olmaktadır. Bununla beraber, Cibrîl hadîsinde İmân ve İslâm birbirinden farklı bir şekilde tanımlanmaktadır. Bu hadîse göre İmân, "Allah'a, meleklerine, O'na kavuşulacağına, peygamberlerine ve yeniden dirilmeye imân etmek" olarak tanımlanırken, İslâm, "şirk koşmaksızın Allah'a ibâdet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek ve oruç tutmak"⁶⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Halbuki, biraz sonra verilen bir hadîste İmân şöyle tanımlanmaktadır: "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun resûlü olduğuna inanmak, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve ganimetin beşte birini (Beytu'l-Mâl'a) vermektir"⁶¹. Bu hadîste ise İmân ve İslâm kavramlarının birleştiği görülmektedir. Yukarıda zikredilen hadisler değerlendirilirken, Hz. Peygamber'in bu tanımları yapmaktaki gâyesi, muhatabının durumu ve hadislerin sebep-i vurûdları göz önüne alınacak olursa, *bizzat Hz. Peygamber'in İmân ve İslâm kavramları arasında bir ayırımı gitmediği*, daha doğrusu böyle bir ayırım yapma gereğini hissetmediği açıktır. Bu durumda, İmân ve İslâm kavramlarının eş anlamlı olduğunu savunan ve bu açıdan Mürcie gibi bazı ekollerin görüşlerine karşı çıkan Buhârî'ye hak vermek gerekecektir.

Buhârî'nin, İslâm'ın İmân'dan ayrı olduğunu savunanların en önemli delillerinden birini teşkil eden Hucurât sûresinin 14. âyetini ele alarak yorumlayışı son derece dikkat çekicidir. Yüce Allah bu âyette şöyle buyurmaktadır: "Bazı bedevîler 'biz *İmân ettik*' dediler. Onlara de ki, 'siz aslında *İmân etmiş* değilsiniz, ama, *teslîm olduk (eslemnâ)* deyiniz'...". Buhârî, bu âyeti bâb başlığı olarak kullanırken, âyette geçen 'eslemnâ' ibâresini "öldürülme korkusu nedeniyle İslâm görünme" şeklinde yorumlayarak İmân-İslâm ayırımına karşı çıkmaktadır. Gerçekten de bu

57 BU. I.15.

58 BU. I. 14.

59 BU. I. 16.

60 BU. I. 18.

61 BU. I. 19.

âyet dikkatlice incelendiğinde, Bedevîlerin sosyal baskı nedeniyle ya da ganimetten hisse alma isteğiyle, gerçekte îmân etmedikleri halde, inanmış göründüklerinin anlatıldığı ortaya çıkmaktadır. Böylece, îmân-İslâm ayırımına gidilirken bu âyete dayanılmasının yanlışlığı anlaşılacaktır.

Burada, Buhârî'nin îmân ve İslâm kavramlarını eş anlamlı olarak nasıl kullandığı belli olduktan sonra, onun Din kavramını nasıl kullandığına temas edeceğiz.

Buhârî'nin Din kavramını, diğer iki kavramdan farklı kullanmadığı, bâb başlıklarından ve hadislerden anlaşılacaktır. Bu kullanım içerisinde Din kavramı ile, bazen *dini pratikler* bazen de *imân* kastedilmektedir. Meselâ, "Fitnelerden kaçmak Din'dendir" başlığı altında verdiği şu hadis, Din kavramının, en genel anlamda hem dinî pratikler için hem de inanç esasları için kullanıldığını göstermektedir:

"Çok geçmeden (birtakım fenalıklar ortaya çıkacak ki) bir müslümanın en hayırlı malı, dağ başlarında gezdirip yağmur sularında güttüğü davarlardan ibâret olacaktır"⁶². Bu hadiste, yakında geleceği bahsedilen dönem, müslümanın dinî ibâdetlerini yerine getirmesine ve aynı zamanda inanç esaslarının ilk safiyetiyle korunmasına engel teşkil edecek olan fitneler dönemidir. Yine, Buhârî'nin rivâyet ettiği "dîn nasihatı"⁶³, ve "Allah'a en sevgili din devamlı olandır"⁶⁴ gibi hadisler, bir yandan Din kavramının pratikle ilgili anlamını oluştururken, diğer yandan îmân kavramına yakın anlamı da ihtivâ etmektedir. Bununla beraber, Buhârî'nin bâb başlığı olarak tercih ettiği "dinini şüpheli şeylerden koruyan insanın fazileti"⁶⁵ ifâdesi, dini pratikten çok îmân kavramına yakındır.

Buhârî'ye Göre Amel İmanın Ayrılmaz Bir Parçasıdır

Buhârî'nin amel ile îmân arasında sıkı bir bağlantı kurduğunu ve hattâ, selef âlimlerinin paralelinde, ameli îmândan bir cüz kabul ettiğini belirtmiştik. Fakat, burada sözkonusu olan amele îmân adının verilmesinden daha çok, amelin îmânı kemâle erdirici ve tamamlayıcı rolüdür. Bu noktayı da, yine Kitâbu'l-İmân'ın bazı bâb başlıklarında ve hadislerinde görmekteyiz. Kitâbu'l-îmân'da tekerrüren verilen bir hadis şöyledir: "İçinizden biri, kendi için sevdiğini (mü'min) kardeşi için de

62 BU. I. 10

63 BU. I. 20

64 BU. I. 16

65 BU. I. 19

sevmedikçe mü'min olamaz"⁶⁶. Bu hadiste dikkat edilecek en önemli nokta, bir fiilinin noksanlığından dolayı -Buhârî'ye göre sevgi, kalbin fiilidir- kişinin îmân etmiş olmayacağıdır. Halbuki burada kastedilen şey, îmânın kemâle ermesidir. Daha açık söylemek gerekirse, kişi, kendi için sevdiği şeyi mü'min kardeşi için de sevmedikçe tam bir mü'min değildir ya da îmânın kemâl derecesine erememektedir. Yoksa, bir amelinin noksanlığı, mü'minden mü'min sıfatını kaldırmamaktadır.

Hz. Peygamber'in amel-îmân ayırımına gitmediği açık olduğu hâlde, bu noktada sonraki kelâmcıların gündeme getirdiği bir soru vardır. Mürcie'nin sözkonusu ayırımı yaparken de belirttiği gibi, bu soru, günahkâr mü'minin itikâdî açıdan durumunun ne olacağı sorusudur. Yani, büyük günahlardan birini işleyen veya bazı amelleri (taatı) noksan olan kimse, eğer amel îmandan bir cüz ise, küfürle itham olunabilir mi? Yoksa o, Mürcienin dediği gibi hâlis mü'min midir?

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, bu ilk kelâmcıların soruyu vazediş şekli hatalıdır. Zira, bunlar, iki seçenek üzerinde durmuşlar ve bir üçüncü seçeneğin olabileceğini düşünmemişlerdir: Eğer amel îmandan bir cüz ise, bu takdirde bir ameli terkeden ya da bir günahı işleyen kimseden îmân vasfı kalkar. Aksi durumda ise, amelin îmân ile hiç bir ilgisinin bulunmadığını kabul etmek zorunludur.

Halbuki, ne ameli îmandan ayırmak, ne de bir ameli nedeniyle bir mü'mini tekfir etmek gerekir. Başka bir deyişle, ameli îmân ile birlikte düşünmek, günahkâr mü'mini tekfir etmeye neden olmaz. Ancak, kabul etmek gerekir ki, îmân ile amel arasında, bir yönden, doğru bir orantı vardır. Yani, eğer bir insanda îmân var ise, bu îmân -gücü ile doğru orantılı olarak- ferdin fiillerine yansıyacaktır. Böylece, ferdin taatı ne denli çok ise, bu, onun inancının gücünü gösterecektir. Gerçekte îmân, hiçbir tezâhürü olmayan soyut bir şey değildir. Diğer taraftan, fiilleri müsbet olan, yani, taatî çok olan bir ferd, bu fiillerinin etkisiyle inancını güçlendirecektir. İmân ile amel arasındaki bu karşılıklı etkileşim kaçınılmazdır. Hz. Peygamber'in îmandan bahsederken bazı amelleri de zikretmesi, amel ile îmân arasındaki bu irtibattan kaynaklanmaktadır.

Kötü fiili nedeniyle mü'minin küfrüne hükmetmek te, buna göre, doğru olmamaktadır. Zira, kötü fiil, ferdin îmansızlığına değil ama, o fiili işlemesine engel teşkil edecek derecede bir îmân gücüne sahip olmadığına delâlet etmektedir. Bu tip kötü fiiller ne denli çok ise, ferdin inancı o derece zayıf demektir.

Mesele bu yönden ele alındığı takdirde, Buhârî'nin ameli îmâna dâhil etmesinin anlamının, amelin îmânî kemâle erdirici bir yol oynaması olduğu anlaşılacaktır. Nitekim, Ömer b. Abdilazîz (ö.h. 101)'in

Adiyy b. Adiy'ye yazdığı mektubundaki bazı ifâdelerin Kitâbu'l-İmân'da zikredilmesi, Buhârî'nin bu düşüncesini açıkça yansıtmaktadır. Bu mektubunda Ömer b. Abdilazîz şöyle demektedir: "İmânın birtakım farzları, şartları (şerâî), ölçüleri ve sünnetleri vardır. Kim bunları tamamlarsa, îmânı tamamlamış olur (istekmele). Bunları tamamlamayan kimse ise, îmânı tamamlamamış demektir"⁶⁷. Ömer b. Abdilazîz'in bu ifadeleri, amellerin îmânı kemâle erdirici rolüne işaret etmektedir.

Küfr-Fısk-Zulm Kavramları ve Günahkâr Mü'minin Dünya ve Ahiretteki Durumu

Buhârî'nin Küfr kavramını iki farklı anlama aldığı görülmektedir. Bu iki anlamdan biri *Allah'ı inkâr*, diğeri *nimeti inkârdır*. Buhârî 'kûf-rânu'l-Aşîr' ifadesiyle nimetleri inkârı kastetmektedir⁶⁸. Aynı bâbta kullandığı 'küfrun dûne küfr: (Allah'ı) inkâr anlamı dışında inkâr vardır' ibâresi ile Allah'ı inkârı nimetleri inkârdan ayırdığını açıkça göstermektedir. Nitekim, burada naklettiği hadis şöyledir:

"Hz. Peygamber buyurdu ki, 'Cehennem bana arzedildi. Cehennem ehlinin çoğunluğunun kadınlar olduğunu (gördüm). 'Allah'ı mı inkâr ediyorlardı' denildi. Hz. Peygamber dedi ki, '(hayır) Kocalarının cinsi arzusuna cevap vermiyorlar ve yapılan iyiliğ inkâr ediyorlar. Şayet, kadınlardan birine dünyayı versen, sonra senden bir (kötülük) görse, 'senden asla bir iyilik görmedim' der". Bu hadîsten de anlaşılacağı gibi, Buhârî, küfr kavramını Allah'ı inkâr olarak kullanmanın yanı sıra, Allah'ı inkâr dışında kalan bazı ameller için de kullanmaktadır.

Buhârî, küfr kavramı üzerinde yaptığı bu ikili ayrımı, Zulm kavramında da yapmaktadır. Buhârî'nin bu konuda verdiği hadis, zulm kavramının, bir yandan Kur'ân'da geçtiği şekliyle *Şirk*, diğer yandan *şirk* kavramı dışındaki kullanımına işaret etmektedir. Bu hadîse göre, En'am sûresinin "imânlarını *zulm* ile karıştırmaksızın inananlar için emniyet (esenlik) vardır ve onlar doğru yola erştirilenlerdir" meâlindeki 82. âyeti indiği zaman, bazı sahâbiler "hangimiz nefesine zulmetmez ki" demişler ve bunun üzerine Lokman sûresinin "şüphesiz ki *şirk* büyük bir *zulümdür*"⁶⁹ âyeti nâzil olmuştur. Şimdi, bu hadîsten anlaşıldığına göre, zulm kavramı, Kur'ân'daki kullanımı bakımından *şirk* kavramına, sahâbenin günlük dildeki kullanımı bakımından da *şirk* gibi itikâdî şeylerin dışındaki hususlara delâlet etmektedir. Nitekim, zulm kavramının

67 BU. I. 8

68 BU. I. 13. 'el-Aşîr' kelimesinin değişik anlamları için bkz. el-Aynî, I. 232

69 31-Lokman-13

bu iki yönlü kullanımına dikkat eden Buhârî, tıpkı küfr kavramını açıklarken “Küfrün düne küfr” dediği gibi, “zulmun düne zulm” ifadelerini kullanmaktadır. Bu ayırımında verilmek istenen mesaj, hadislerde ifade edilen küfr ve zulm kavramlarının her zaman itikâdî boyutta olmadığıdır: diğer yönden, itikâdî olmayan anlamdaki küfr ve zulmün inananların âhiret hayatlarındaki menfi tesiridir.

Bunların yanı sıra, Buhârî'nin günahkâr mü'min için küfrüne hükmetmemekle beraber *mü'min-i fâsik* sıfatını uygun gördüğü söylenebilir⁷⁰. Her ne kadar, Buhârî bunu açıkça zikretmiyorsa da, ebû Vâil hadisi bu anlamı içermektedir: Ebû Vâil'in Abdullah b. Mes'ûd'dan yaptığı rivâyete göre Hz. Peygamber “Müslümana sövmek fâsıkhıktır...” buyurmaktadır⁷¹. Bu hadisten hareketle, Buhârî'nin fâsıklık sıfatını mü'min için uygun gördüğünü söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Zira, yukarıda da belirtildiği gibi, Buhârî'ye göre, günah işlemesi mü'minden imân vasfını kaldırmamaktadır. Bununla ilgili olarak dayandığı iki delil son derece dikkat çekicidir. Buhârî'nin bu konudaki fikri, “cahiliyye dönemi fiillerinden birini işleyen -şirk bariç-kimsenin tekfir edilemeyeceği” yönündedir. Onun bu konudaki delili meşhur ebû Zerr hadisidir. Bu hadiste ebû Zerr şöyle demektedir: “Bir adama sövmüş ve onu anasından dolayı ayıplamıştım. (Bunu işiten) Hz. Peygamber bana dedi ki, ‘yâ ebâ Zerr, onu anasından dolayı ayıpladın öyle mi? Şu halde sen, cahileyye dönemi âdetine sahip birisin...’⁷². Bu hadiste Hz. Peygamber'in ebû Zerr'i günahından dolayı kınadığı ancak tekfir etmediği açıkça görülmektedir. Buhârî'nin günahkâr mü'minin tekfir edilemeyeceği konusundaki ikinci delili Hucurât sûresinin 9. âyetidir⁷³. Bu âyette şöyle buyurulmaktadır: “Mü'minlerden iki grup savaşacak olursa aralarını bulun (barıştırın)”. Buhârî bu âyeti zikrettikten hemen sonra, “yüce Allah, o savaşanları mü'min diye isimlendirmiştir”⁷⁴ diyerek kanaatını belirtmektedir.

Buhârî, mü'minin günahlarından dolayı Cehennem'e girebileceği kanaatındadır. Ancak, mü'min kalbinde zerre kadar da imânı olsa, sonunda mutlaka Cennet'e girecektir. Buhârî, bu konudaki delilinin ilkini 15. bâbta zikretmektedir:

70 Ebû Hanife'ye göre, günahkâr mü'min, kâfir değildir ancak fâsik mü'mindir. (Bkz. Ebû Hanife, el-Fıkhu'l-Ekber, 61, İmân-ı Azam'ın Beş Eseri, Çev. Mustafa Öz, İst 1981).

71 BU. I. 17-8

72 73 BU. I. 13

74 Aynı âyeti delil alan Mâturidî de günahkâr mü'minden imân vasfının kalkmayacağını belirtmektedir (Bkz. el-Mâturidî, ebû Mansûr (333), et-Tevhîd, 333 vd. İst. 1979)

“Resûlullah şöyle buyurmuştur: ‘Cennet ehli Cennet’e ve Cehennem ehli Cehennem’e girer. Sonra yüce Allah şöyle buyurur: ‘Kalbinde bir hardal tanesi kadar îmânı olanı (Cehennem’den) çıkartın!. Bunun üzerine, kararış bir halde oradan çıkartılarak Hayat Nehri’ne atılırlar. Bu insanlar, su kenarında biten otlar gibi, oradan yeniden çıkarlar”⁷⁵.

Günahkâr mü’minin Cehennem’e girebileceğini gösteren ikinci hadis ise şöyledir:

“Resûlullah buyurdu ki, kalbinde bir arpa ağırlığınca îmânı olduğu halde Lâ ilâhe illallah diyen Cehennem’den çıkar. Kalbinde bir buğday tanesi ağırlığınca îmânı olan Cehennem’den çıkar. Kalbinde zerre miktarı îmân olan Cehennem’den çıkar”⁷⁶.

Buhârî’nin bu konudaki bir diğer delili de şu hadistir:

“İki müslüman birbirine kılıç çektiğinde, ölen de öldüren de Cehennemde’dir”⁷⁷.

Buhârî’nin bu hadislerle işaret etmek istediği husus, günahkâr mü’minin mutlak surette Cehennem’e gireceği değil, Allah’ın dilediği taktirde bir mü’mine günahından dolayı azab edebileceği’dir.

SONUÇ

a- Buhârî, Sahih’inin başına almış olduğu Kitâbu’l-Îmân’ı, esas itibariyle, Mürcüî îmân doktrinini tenkid etmek için kaleme almıştır.

b- Buhârî’nin Mürcie’ye yönelttiği tenkidlerden ve bazı kavramlara yüklediği anlamlardan anlaşıldığına göre, o, *hadisçi selef âlimlerin îmân doktrinine mensuptur*.

c- Makale boyunca tartışılan noktalarda, *Buhârî’nin düşünceleri ile kendisinden sonra yaşamış olan Mâturidi’nin düşünceleri arasında bir paralellik görülmektedir*.

d- Kitâbu’l-Îmân’a göre Buhârî’nin bazı noktalardaki kelâmî görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

- 1) Ameller îmândan bir cüzdür.
- 2) Ameller îmânı kemâle erdirici bir rol oynamaktadır.
- 3) Günahından dolayı bir mü’mine kâfir denilemez.
- 4) Mü’min sırf îmânı nedeniyle Cehennem’den korunamaz. Ancak, îmân sahibi olarak ölen bir mü’min, sonunda mutlaka Cennet’e girecektir.

75 BU. I. 11

76 BU. I. 16

77 BU. I. 13